

IVO POSPÍŠIL

TRANSCENDUJÍCÍ MYŠLENÍ PETRA LIBY (NĚKOLIK POZNÁMEK A KOMENTÁŘŮ)

Abstrakt

Autor přítomného příspěvku sumarizuje vědeckou aktivitu prof. Petra Liby, jež překračuje hranice literární vědy směrem ke kulturologii a interdisciplinaritě ve smyslu stálé prostupnosti a srovnávacího výzkumu. Autor komentuje tři části Libova myšlení manifestované v souboru studií *Kultúra/Literatúra* (2005): kulturní ráz společenské komunikace, jako je věda, globalizace, národní charakter kulturní tvořivosti a cesta ke kořenům tradice a duchovnosti včetně díla ruského náboženského filozofa V. I. Solovjova. Ve svých komentářích autor zdůrazňuje Libovu schopnost překračovat vrstvy lidského myšlení a jeho intuitivní uchopení všeho podstatného v kulturní činnosti lidstva.

Abstract

The author of the present contribution summarizes the scholarly activity of professor Peter Liba who transcends the boundaries of literary criticism towards cultural studies and interdisciplinarity in the sense of the permanent permeability and comparative character of the research. The author comments upon the three parts of Liba's thought manifested in a volume of his studies *Culture/Literature* (2005): cultural character of social communication, such as science, globalization, the national character of cultural creativeness, and the way to the roots of tradition and spirituality including the works of the Russian religious poet and philosopher Vladimir Solovyov. In his comments the author accentuates Liba's ability to transcend the layers of human thinking and his intuitive grasp of all the substantial in cultural activity of mankind.

Klíčová slova

kulturologie ■ globalizace ■ tradice ■ duchovnost

Key words

cultural studies ■ globalization ■ tradition ■ spirituality

Již z letmého výčtu děl je zřejmé, že tematické a metodologické rozpětí Petra Liby se měnilo, transcendovalo ke kultuře, kulturologii a společenské, výchovné a mravní funkci literatury. Již na počátku tvůrčí dráhy je patrný jeho trvalý zájem o vydávání a čtení knih, o bibliografii a její

receptci, o personalistický aspekt literární komunikace; směřuje tedy cílevědomě k zapojování literatury do společenského a individuálního bytí; kulturologie a antropologie, ale také religionistika a teologie jsou oblasti, jichž se dotýká. Je to cesta od textu k jeho vnějškovým atributům a spojům, jež ho integrují do kultury a společnosti v širokém slova smyslu a k jejím duchovnějším dimenzím. Peter Liba je jedním z těch, kteří se snaží spojovat vnitřní a vnější, to, čemu René Wellek a Austin Warren v slavné Teorii literatury říkali „extrinsic“ a „intrinsic“. To je, jak známo, vůbec nejtěžší a daří se to jen nemnohým.

Studie, jež toto směřování zachytily, shrnula Libova kniha *Kultúra/literatúra*.¹ Je rozdělena do tří oddílů: první zachycuje obecné studie o kultuře a tradici, druhý se týká spíše slovenské literatury, třetí má personalisticko-antropologický ráz. To, co v těchto studiích uchvacuje, je fakt, že jsou psány na různá témata, ale vnitřně jsou propojeny, a zasahují tak do řady sfér, a tudíž i vědních oborů. Libovy práce mají ještě jeden podstatný rys. Pohybují se většinou v obecné nebo obecnější úvahové rovině nebo k ní směřují, současně však jejich autor neváhá sáhnout po kritickém materiálu žhavé současnosti. Jde o to, aby kultura v širokém slova smyslu, důraz na tradici a duchovnost, byly přítomny i v oficiální státní politice; globalizační koncepce jednostranného výkonu nebo úděsně mechanický přístup k výsledkům vědecké práce jsou mu však zcela cizí a jsou předmětem jeho oprávněné kritiky. Věda – i vědy humanitní, spekulativní – je kreativní proces, na nějž nelze stereotypně vztahovat nehybné normy odvozené z jiných oblastí lidské činnosti; nelze také ztotožňovat charakter exaktních, přírodních a humanitních věd; to se týká i tzv. normování vědecké práce, v němž si tak libují právě lidé nekreativní, vymezující tuto činnost na mechanické a nekonečné a stále složitější výkaznictví. I když se o tom P. Liba ve studii *Kultúra komunikácie v informačnej spoločnosti* (c. d., s. 19-39) přímo nezmiňuje, je to výsledkem řízení celé společnosti prostřednictvím byrokratické mašinérie; jde tu skutečně o boj o moc v oblasti vědy a kultury, to třeba říci zcela otevřeně. Liba v něm spoléhá na kulturu lidské komunikace, jež předpokládá nejen kulturní lidi s duchovním přesahem, ale i společenské mechanismy, které by to umožnily; jinak půjde zase jen o utopické vize. Úkolem kulturologie ovšem není praktická politika, spíše poskytování koncepcí, idejí, návodů k jednání, ona „moc bezmocných“. Liba o stavu současné společnosti mimo jiné

¹ Liba, P.: *Kultúra/literatúra*. Kulturologická spoločnosť, Nitra 2005. Viz naši recenzi: Obavy a naděje Petera Liby (Liba, P.: *Kultúra/literatúra*. Editor: Jozef Leikert. Kulturologická spoločnosť, Nitra 2005). SPFFBU, X 10, Slavica Litteraria, s. 166–167.

píše: „ Autoritativne myslenie, aké v našom živote poznáme a pociťujeme, sa viaže na myslenie ekonomicko-technokratické. Človek a jeho kultúru nemožno hodnotiť len podľa užitočnosti a evidentnej výkonnosti, pretože sa eo ipso rušia potencionálne možnosti a následnosti, ktoré v jeho diele realne existujú.“²

Žádnému společenskému systému ani režimu nikde na světě se nepodařilo vyrovnat se s fenoménem národa a národní komunity ve smyslu jejího subsumování pod nějaký nadřazený pojem; nedaří se to ani nyní; je to pravděpodobně způsobeno nejen bioetnickou povahou tohoto fenoménu, ale zjevně i jeho vazbou na jazyk, jenž hraje – oproti minulým představám – dominantní úlohu ve vymezení národa; nikoli náhodou útoky na existenci národů začínaly omezování nebo likvidací jejich jazyků. Není to ani území ani stát, dokonce ani společný ekonomický a politický život, ale jazyk, který se rozvíjí vytvářením stále nových textových celků; ostatně ve světě textů zprostředkovaných různými nosiči dnes všichni žijeme. Jestliže existuje společný jazyk jako hlavní nástroj společenské komunikace, utváří se i společné myšlení; o jejich souvztažnosti výstižně psal již A. A. (O. O.) Potebňa (Мысль и язык, 1862). Naši předkové dobře věděli, proč vedli tak úporné boje o bytí vlastního jazyka, kolik péče mu věnovali, jak ho i jakoby nepřijemným a vědeckým, ale dobově účinným purismem delimitovali od jiných jazyků a jak vytvářeli ekonomicko-politické předpoklady jeho další existence. Podle P. Eisnera ovšem existuje „smrt jazyka“³: dějiny nás poučují, kterak jazyky mizely, někdy i beze stopy, někdy naopak po sobě zanechaly rozsáhlé textové dědictví. Tak tomu bude jistě i v budoucnu; nicméně nic to nemění na klíčovém významu jazyka pro lidské myšlení a uchopování světa. Úsilí o jazykovou unifikaci tu již mnohokrát bylo: ve sféře teorie, ale i společenské praxe, často v brutální podobě. S koncepcí jazykové unifikace Slovanů přišel kdysi i Ludovít Štúr, jehož bratislavská edice Josefa Jiráska⁴ je v mnoha ohledech pozoruhodná. Jednak tím, že vyšla jako druhý svazek edice *Prameny* Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě, nositelce prvorepublikového českoslovákismu a českého vlivu v slovenské metropoli, jednak tím, že edici kromě J. F. Babora a O. Sommera pořádal Albert

² Liba, P.: c. d., s. 32.

³ Viz Eisner, P.: *Rady Čechům, jak se hravě přiučiti češtině*, Praha 1992. Viz naši rec. *Život a smrt jazyka*. Lid. demokracie 30. 7. 1992, s. 5.

⁴ Štúr, L.: *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft. Slovanstvo a svět budoucnosti. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek*. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931.

Pražák. Kromě Ministerstva národní osvěty a Ministerstva zahraničních věcí jsou adresáty Jiráskových díků kromě A. Pražáka také V. A. Francev, druhdy profesor ruské Varšavské univerzity, později Univerzity Karlovy, jenž svou knihovnu věnoval knihovně Slovanského semináře Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, R. Holinka a Š. Krčméry (a ovšem, jak to tak bývá, autorova manželka Blažena). To jsou věci nedůležité jen zdánlivě, neboť ukazují na motivační podloží edice a také na to, jaký význam jí byl tehdy přikládán.

Josef Jirásek (1884–1972) jako významný český rusista, slovakista a komparatista je bohužel stále podceňovaný jako ostatně řada badatelů tohoto typu: vzpomínám si, že jsme ve vakuu počátku 70. let 20. století hledali nějaké původní české prameny k dějinám ruské literatury a sáhli jsme k proslulým *Přehledným dějinám ruské literatury* Josefa Jiráska (vyšly 1946) ve čtyřech dílech, ale náš tehdejší univerzitní učitel je kritizoval a hovořil o nich s úsměškem.⁵ Štúr ve své německy psané knize klade proti sobě Západ a Východ a na Západě nachází dost různých vad, zejména nestabilitu a neustálé násilné změny.⁶ Naopak u Rusů vidí přichylnost k carovi a jeho autokracii: v tom měl jistě z valné části pravdu. Problém *Slovanstva a světa budoucnosti* podaný Štúrem sugestivně a krajně zůstává provokující „prokletou otázkou“ dnešní Evropy, i když to tak nemusí každému připadat. Téma Slované a Evropská unie (někteří Slované jsou již uvnitř, jiní čekají u vstupní brány, jiní se do EU asi nikdy nedostanou) je klíčové pro utváření komplexní architektury nové Evropy, i když si to dnes málokdo uvědomuje – tváří v tvář jiným globálním hrozbám evropským a světovým. Štúr tuto otázku formuloval polemicky, s krajností vlastní zoufalému člověku, který ztratil dosavadní opory tísněn z jedné strany agresí velkých neslovanských národů, z druhé novými ideovými proudy spojenými s otázkou sociální.⁷

⁵ Viz jeho knihy o Slovensku: *Slovensko: jeho dejiny, pomery zemepisné a hospodárske, jazykové, literárne a kultúrno-politické. Malý sprievodca po Slovensku*. Sost. Josef Jirásek, umeleckú časť obstaral J. Bezděk. Bratislava 1922. Slovensko na rozcestí: 1918–1938. Brno 1947.

⁶ Štúr, E.: *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft. Slovanstvo a svět budoucnosti*. Na základě německého rukopisu vydal v původním znění, s kritickými poznámkami a úvodem Dr. Josef Jirásek. Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze, Bratislava 1931, s. 132.

⁷ Pospíšil, I.: *Slavismy a antislavismy za jara národů Franka Wollmana: analýzy a přehledy*. Slavica Litteraria, X 9, 2006, s. 85–93. Pospíšil, I.: *Основы концепции славянства, русской литературы и чешско-русских литературных связей у Й. Йирасека (Несколько заметок и комментариев)*. In: *Rossica Olomucensia XLVI-II. XIX Olomoucké Dny Rusistů*, 30. 8. – 1. 9. 2007. Sborník příspěvků

Faktem zůstává, že kultivovaný jazyk určité bio-etnické komunity je jejím základním znakem: po zániku nebo omezení jazyka zaniká nebo se omezuje i národ. Ve studii *Identita a tradícia: kultúra* (c. d., s. 40–57) se P. Liba zamýšlí nad proměnami identity v podobě „prokletých otázek.⁸ Zde si dovolím malou digresi. Často se dnes mluví o „nadmárodních celcích“, např. i nadmárodních literárních celcích. Není to však pojem totožný s Ďurišinovou meziliterárností, kdy jde naopak o rušení diskriminace tzv. malých literatur a o hledání *loci communes*; někdy se tato otázka mechanicky neprávem spojuje s tzv. areálovými studii. Rozvoj této vědecké a pedagogické oblasti na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (doktorský program *Teorie areálových studií*, bakalářský a magisterský *Filologicko-areálová studia s moduly středoevropským, balkánským a východoslovanským*) naopak předpokládá prioritu jazykového jádra a textů a teprve druhotně transcendenci do sféry sociálních věd. Tato otázka ovšem souvisí i s pokusy o obnovu tzv. filologické jednoty a se vstřícnými pohyby lingvistiky a literární vědy právě na poli národní kultury jako předmětu kulturologie/kulturních studií.⁹ Předmětem filologie by měla být i víra, tajemství, hádanka nebo záhada. Záhada anebo tajemství posunuje do kategorie poetiky; s tím lze souhlasit, pokud poetiku nepřestaneme chápat jako nauku o tvaru literárního artefaktu, tedy budeme zkoumat v podstatě to, co už říkali ruští formalisté, tj. působení tématu na tvar nebo tvarování tématu: jinak se ocitáme ve sféře vciťování, neurčité metafyziky, z níž by bylo třeba utvořit samostatnou vědu, jinak zůstaneme ve sféře dojmové esejistiky. Toho se obával jak M. Bachtin, tak zejména největší český estetický fenomenolog posledních desetiletí Z. Mathauser, jenž to přímo vyjadřoval generačním odporem k psychologiii artefaktu.¹⁰

z mezinárodní konference, Olomouc 2008, s. 525–532. Franta, V. – Pospíšil, I.: *Josef Jirásek jako rusista, slovakista a umělec slova*. Seminář filologicko-areálových studií, Ústav slavistiky, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, ediční série: Brněnské texty z filologicko-areálových studií, sv. 2, editor série: Ivo Pospíšil. Edice knihovnicka.cz, Tribun EU, Brno 2009.

⁸ Liba, P.: c. d., s. 45.

⁹ Viz Кораблев, А. А.: *Пределы филологии*. Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный университет, Российская Академия Наук, Сибирское отделение, Институт филологии, Издательство СО РАН, Новосибирск 2008.

¹⁰ Viz naše recenze a pojednání Hľbka a vzopätie. Mathauser, Z.: *Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu*. Slovenské pohľady 1990, č. 6, s. 96–103; Nové práce Zdeňka Mathausera (Mathauser, Z.: *Estetické alternativy*. Jazyk vědy a jazyk poezie. GRYF, Praha 1994; Mathauser, Z.: *Mezi filosofií a poezií*.

V minulosti se zdálo, že lingvistika se před literární vědou uzavírá, že ji pokládá za neexaktní, esejistickou – a sama literární věda to jako by potvrzovala tím, že si libovala ve své „špinavosti“, jak se kdysi souhlasně vyjádřil znalec české literatury Oldřich Králík, tj. že její metody se s oblibou vypůjčovaly z různých jiných věd (v tom literární věda nebyla a není výjimkou): nyní se zdá, že naopak zaostává literární věda. Lingvistika se pohnula nejen k textu, ale přesouvá své těžiště za tradičně filologické hranice do oblastí, kde panuje etnolingvistika, sociolingvistika: lingvisté již dávno přestali mít strach opustit hájemství uzavřeného textu.¹¹ Jde o např. o tzv. interkomprehensitu nebo europeicitu slovanského tématu, v podstatě tedy o to, co nyní dělají bratislavští lingvisté (mj. Juraj Dolník, Pavol Žigo, Oľga Orgoňová a další) v podobě kulturní lingvistiky.

Snaha nikoli syntetizovat kulturní areály, ale spíše umenšit národní specifika se někdy projevuje skrytými náběhy k hodnotové hierarchizaci vyspělého Západu a barbarského Východu: např. německý pojem Ostmitteleuropa (pojem Westmitteleuropa v podstatě přitom neexistuje)¹² nebo politologicky míněný pojem „západní Balkán“. Od těchto témat k tradici a sacru je již jen krůček (Libovy studie Tradice – kultura – sacrum, Koncepty kultúry v diele J. Ch. Korca a Senzibilná kultura a projekt kultúry V. S. Solovjova). Jako primárně rusistu mě zaujalo zejména Libovo ruské téma. Solovjovovo dílo, jak známo, představuje osobitou syntézu vý-

FILOSOFIA, Praha 1995). Opera Slavica 1995, č. 3 (roč. V.), s. 58–59. Dále mimo jiné: *Literatura a filozofie* (Zdeněk M.). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008. Viz též. Pospíšil, Ivo: *Zdroje vidění Zdeňka Mathausera*. In: *Literatura a filozofie* (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008, s. 131–141.

¹¹ Sociolingvistika a areálová lingvistika. Zost. Slavomír Ondrejovič. Veda, Bratislava 1996. Viz Nábělková, M.: *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Veda, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Bratislava – FF UK Praha 2008. Tafel, Karin – Durić, Rašid – Lammern, Radka – Olshevska, Anna – Przyborowska-Stolz, Agatha: *Slavische Interkomprehension. Eine Einführung*. Narr Studienbücher, Gunter Narr Verlag, Tübingen 2009. Die Europäizität der Slawia oder die Slawizität Europas. Ein Beitrag der kultur- und sprachrelativistischen Linguistik. Herausgeben von Christian Voss und Alicja Nagórko. Verlag Otto Sagner, München – Berlin 2007.

¹² Neubauer, J. – Cornis-Pope, M., eds: *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries, sv. 1–3, John Benjamins, Amsterdam and Philadelphia 2004–2007*. Viz naši stať *The Permanent Crisis, Or Can, Could or Should Comparative Literary Studies Survive? Between History, Theory and Area Studies*. *World Literature Studies*, vol. 1(18) 2009, s. 50–61.

chodních a západních filozofických pramenů s výraznou tendencí k univerzalizmu antiky, křesťanství, katolicismu a pravoslaví. Rusové obecně poskytli svými myšlenkovými modely projevovanými především v literatuře, ať se nazývají západnictví, slavjanofilství nebo mesianismus, teoretické alternativy tzv. západní civilizaci a kultuře. Vzpomeňme, kterak Nikolaj Berďajev (1874 Kyjev – 1948 Clamart u Paříže), původně legální marxista, později jako náboženský filozof v řadě svých děl ukazoval, že ruská bolševická revoluce je vlastně dotažení západní osvícensko-technologické civilizace do krajnosti;¹³ to ostatně nejlépe vyjádřil Jevgenij Zamjatin (1884–1937) v dystopii *My* (1920), kde píše o této civilizaci obecně, vycházející spíše z podoby britské civilizace, již poznal již před první světovou válkou jako lodní inženýr, než z teprve se rozvíjejícího totalitarismu.¹⁴ Ruské myšlení není důležité tím, že by odkazovalo k reálným vzorům lidského chování a jednání, ale tím, že poskytuje alternativní, pokusná řešení, často vizionářská, utopická.

Bylo by možné komentovat řadu dalších přesahů Petra Liby ze sféry literatura – literární věda do sfér širších; nejlépe to dokládá jeho studie *Kultúra – priestor interdisciplinárneho myslenia*. Nejde totiž o doslovnou realizaci interdisciplinarity, ale o to, že v rámci jedné disciplíny se myslí interdisciplinárně, tj. v srovnávacích souvislostech a metodologických průnicích. Od duchovních konceptů kultury se Liba dostává k dějinnosti a náboženskosti, řekli bychom k hledání kořenů a k sondování, zda a do jaké míry by je bylo možné uplatnit i v nové době (V. Turčány, Moravčíkovi Sedláci, Štúrova publicistika – škoda, že nezmiňuje Jiráskovu původní bratislavskou německou edici, viz pozn. 4). Ad Štúrovo *Slovanstvo*: uvědomme si, že tu Štúr v předvečer očekávaného válečného konfliktu známého později jako Krymská válka počítal s epochálním

¹³ *Duša Rossii* (1915, Duše Ruska, česky 1992), *Smysl tvorčestva* (1916, Smysl tvorby), *Filosofija neravenstva* (1923, Filozofie nerovnosti), Mirosozercanije Dostojevskogo (vyšlo v Praze, YMCA, 1923, *Světový názor Dostojevského*, česky 2000), *Das neue Mittelalter* (1924, Nový středověk), *L'Home et la machine* (1933, Člověk a stroj), *Christianisme et réalité sociale* (1934, Křesťanství a společenská realita), *Istoki i smysl ruskogo kommunizma* (1937, Prameny a smysl ruského komunismu, slovensky *Pramene a zmysel ruského komunizmu*, 1992), *De l'esclavage et de la liberté de l'home* (1947, O otroctví a svobodě člověka, česky 1997). Viz překlad, úvod a poznámky k našemu překladu Duše Ruska (Petřov, Brno 1992). Viz také naše studie *Spravedlnost Krista a Velikého Inkvizitora u Nikolaje Berďajeva*. *Etika*, Brno, 1992, č. 3, s. 37–42. Etické transcendence ruské literatury. *Etika* 1992, 1, s. 33–45.

¹⁴ Viz Pospíšil, I.: *Zamjatinovo prokletí proměny*. In: Jevgenij Zamjatin: *Bič boží*. HOST, Brno 1999, s. 293–300.

vítězstvím Ruska, jež bylo zcela reálné, ale také že byl v dokonalé depresi; nicméně právě tímto fantastickým, provokujícím, utopickým a vizionářsky laděným dílem i se všemi jeho dětskými nemocemi a omyly, jemuž se posléze dostalo dvou ruských a jiných překladů, vstoupil autor známý sotva ve střední Evropě do světa: literatura je silná právě tím, že popisuje něco, co není, nebylo a možná ani nebude.